

UOT 578

Y.M.Məmmədov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
mammedovyaver@gmail.com

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI ƏRAZISINDƏ YAYILAN ONURĞALI HEYVANLARIN NADİR VƏ AZSAYLI NÖVLƏRİNİN AREALI VƏ MÜHAFİZƏSİ

Açar sözlər: areal, azsaylı, nadir, ərazi, yayılma, mühafizə, növ, yarımnöv, antropogen, qoruq, yasaqlıq

Ərazidə mövcud olan 29 növ balıqdan bir növü, 6 növ amfibidən bir növü, 38 növ sürünəndən 7 növü, 217 növ quşdan 15 növü, 62 növ məməli heyvandan 13 növü Azərbaycanın “Qırmızı Kitab”ına daxil edilmişdir.

Naxçıvan MR-nın ərazisində yayılan 351 növ və yarımnöv onurğalı heyvanlardan 39 növ və yarımnövü nadir və azsaylı növlərdir. Onlardan 22-si geniş areala, 17 növü isə çox kiçik sahələrdə müşahidə edilir.

Я.М.Мамедов

АРЕАЛ И ЗАЩИТА РЕДКИХ ВИДОВ ПОЗВОНОЧНЫХ ЖИВОТНЫХ, РАСПРОСТРАНЕННЫХ НА ТЕРРИТОРИИ НАХЧЕВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Ключевые слова: ареал, малочисленный, редкий, территория, распространение, защита, вид, полувид, антропоген, заповедник

Из обитающих на территории 26 видов рыб один вид, из 8 видов амфибий один вид, 38 видов пресмыкающихся 7 видов из 217 видов птиц 15 видов занесены в Красную книгу Азербайджана.

Из 351 видов и полувидов позвоночных животных, которые распространены на территории Нахичеванской Автономной Республики, 39 видов и подвидов являются редкими и малочисленными. Из них 22 в широком диапазоне и 17 находятся в очень маленьких территориях.

Y.M.Mammadov

THE SPREADING AREA AND PROTECTION OF RARE AND FEW SORTS OF VERTEBRATE ANIMALS WHICH SPREADING IN THE TERRITORY OF NACHCIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Keywords: area, few sorts, rare, territory, spreading, protection, sorts, subtype, antropogen, reservation

One kind of fish from 29 kinds, one kind of amphibian from 6 kinds, seven kinds of reptiles from 38 kinds, 15 kinds of birds from 217 kinds, 13 kinds of mammals from 62 kinds which exist in this territory are included “The Red Book” of Azerbaijan.

There are 351 types and subtypes of vertebrate animals in Nachcivan AR 39 types and subtypes of them are rare and few types. 22 types of them are observed in large areas, 17 types of them are observed in very little areas.

Biosferin istər təbii, istərsə də antropogen amillərlə çirklənməsi son dövrlərdə böyük problemlər yaratmışdır. Mühit parametrlərinin kəskin dəyişməsi kritik şərait yaradır ki, bu da bütün fərdlərə təsirsiz ötüşmür. Bu zaman bir çox növlərin say dinamikası, fərdlər azalır, beləliklə, nadir və məhv olmaq təhlükəsi qarşısında olan növlər meydana çıxır.

İnsan münasibəti dəyişmədikdə bu növlər məhdud ekoloji variasiyaya dözə bilmədiklərindən məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qalırlar.

Naxçıvan MR ərazisində çox müxtəlif ekosistemlərin mövcudluğu burada spesifik biosenozların, populyasiyaların, endemik növlərin əmələ gəlməsinə imkan vermişdir. Eyni zamanda ərazidə onurğalı heyvanların növ tərkibi, nadir və məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qalan növlərin müasir vəziyyəti və qorunması yollarının öyrənilməsi zəruriyyəti meydana çıxır.

Naxçıvan MR-nın daxili suları o qədər də böyük deyil, balıqların başlıca yayıldığı yerləri Araz su qovşağı, Arpaçay, Sirab, Uzunoba, Naxçıvan çayı və s. su qovşaqlarıdır. Müəlliflərin tədqiqatları Naxçıvan sularında 29 növ və yarımnöv balığın yaşadığını təsdiq edir.

Göstərilən balıq növlərinin içərisində yalnız qızılxallı balıq Azərbaycanın “Qırmızı kitabı”na daxil edilmişdir. Bu balıq Gilançaya tökülən Sakarsu və Parağaçay qollarında çox nadir hallarda Aza kəndi səviyyəsinə enir. Yüksək dərəcədə təmiz, şəffaf suları sevən qızılxallı balıqların yaşadığı sular çirkləndiyindən balıqların sayı ilbə-il azalır. Qızılxallı balığın populyasiyalarını artırmaq üçün Ordubad yasaqlığında (40 min hektar) yerləşən Sakarsu çayının öz başlanğıcını götürdüyü Göy-göldə bu balıq daha ciddi şəkildə qorunub artırıla bilər.

Azərbaycan faunasında 11 növ amfibi yayılmışdır ki, onlardan 6 növü Naxçıvan MR-ı üçün xarakterikdir. Göstərilən 6 növ içərisində yalnız Suriya sarımsaq iyli qurbağası məhv olmaq təhlükəsi qarşısında olan amfibi kimi həm keçmiş SSRİ-nin, həm də Azərbaycanın “Qırmızı kitabı”na daxil edilmişdir. Bu növ Balkan yarımadası, Rumıniya, Suriya, Kiçik Asiya, Zaqafqaziyada yayılmışdır.

Naxçıvan ərazisində təsadüf olunur, lakin çox az hallarda rast gəlinir. Bu növ günün 18-19 saatını torpağın 10-15 sm dərinliyində olur. [5] Arazboyu ərazilərin əkin dövryyəsinə daxil olması onların sayının bir daha azalmasına səbəb olmuşdur.

Ədəbiyyat məlumatlarına əsasən Naxçıvan MR-nın ərazisində 38 növ və yarımnöv sürünənin yayıldığı aşkar olunmuşdur. Bunlardan 2 növ tısbağa (Xəzər tısbağası, Aralıq dənizi tısbağası), 15 növ və yarımnöv kərtənkələ, 21 növ və yarımnövü ilanlara aiddir. [2]

Bunlardan "Qırmızı kitab"a düşən növlər: Aralıq dənizi tısbağası, yovşanlıq girdəbaşı, Kiçik Asiya kərtənkələsi, Zaqafqaziya təlxəsi, qarabaş zinxokalamus, Kiçik Asiya gürzəsi və ox ilanıdır [1].

1. Ox ilanı – çox nadir halda rast gəlindiyindən, Muxtar respublikada nadir növ kimi siyahıya alınmışdır.
2. Aralıq dənizi tısbağasının say dinamikası kəskin azalmışdır, mühafizəsi zəruri hesab olunur.
3. Kiçik Asiya kərtənkələsi – Azərbaycan üçün nadir növ hesab olunur.
4. Zaqafqaziya təlxəsi – Ordubad rayonu ərazisində müşahidə olunmuş, çox nadir hallarda rast olunan növdür.
5. Qarabaş rinxokalamus – bu növün təbiətdəki vəziyyəti və biologiyası öyrənilməmişdir, həmçinin çox təsadüfi hallarda rast gəlindiyindən, keçmiş SSRİ-nin "Qırmızı kitab"ına (1984) daxil edilmişdir [3].
6. Kiçik Asiya gürzəsi – son zamanlar sayı kəskin azaldığından "Qırmızı kitab"a daxil edilmişdir. [3]
7. Ox ilanına 1957 və 1974-cü illərdə rast gəlinmiş, çox az təsadüf olunan növdür.

Digər canlılar kimi quşlar da təbiətə günü-gündən artan antropogen təsirlərdən daha çox zərər çəkirlər. Hesablamalara görə bir neçə onillikdən sonra təqribən quşların 10%-i məhv olacaq.

Azərbaycanda 364 növ, Naxçıvan MR ərazisində 217 növ və yarımnöv quşa rast gəlinir. Göstərilən 217 növ quşdan 15 növü "Qırmızı kitab"a daxil edilmişdir. Bunlar: 1 – Cəhrayı qutan; 2 – Qıvrımlək qutan; 3 – Əsikdimdik; 4 – Ağquyruq dəniz qartalı; 5 – Tüvik; 6 – Bərqud; 7 – Toxlugötürən; 8 – Adi ilanyeyən; 9 – Şahin; 10 – Xəzər uları; 11 – Dovdaq; 12 – Bala dovdaq; 13 – Çığırqan cüllüt; 14 – Qaraqarın bağıqara; 15 – Ağboyun bülbül. [4]

1. Xəzər uları – Naxçıvan ərazisində nadir növ kimi qorunur, Ordubad yasaqlığında, soyuq, Qapıcıq dağlarında rast olunur. Geniş areala malik olmasına baxmayaraq sayları azdır.
2. Dovdaq – Naxçıvan ərazisində yuvalayan quşdur. Lakin aparılan müşahidələrə əsasən 15 il ərzində tədqiqat zamanı dovdağa rast gəlinməmişdir.
3. Qaraqarın bağıqara – ov quşu olduğundan sayı kəskin azalıb, bu növün qorunması vacib problemə çevrilib.
4. Ağboyun bülbül – Azərbaycanda yalnız Şahbuz bölgəsinin Keçici kəndi ətrafında kolluqlarda yaşayır. Yayılma arealı kiçik olduğundan Azərbaycanın "Qırmızı kitab"ına daxil edilmişdir.

5. Səhra qarquşu – Azərbaycanda yayılması yalnız Naxçıvan ərazisi ilə məhdudlaşır. Darıdağ, Aza kəndi ətrafında yaşayır. Alçaq dağlarda, dənizkənarı, yovşan bitən daşlı-çınqıllı yamaclarda yuvalayır. Otlarlarda mal-qara çox olduğunda bu quşun şəraiti pisləşir. Məhdud ərazidə yayıldığından qorunmasına ehtiyac var [3].

Məməlilərin Azərbaycanda 102 növü, Naxçıvan MR ərazisində 62 növ və yarımnövünə təsadüf edilir. Bunlardan 13 növ və yarımnövü nadir və məhv olmaq təhlükəsi qarşısındadır.

1. Blazius və ya Aralıq dənizi nalburunu – Azərbaycan və o cümlədən Naxçıvan MR üçün çox nadir növdür.
2. Cənub nalburunu – növün ekologiyası və təbiətdə müasir vəziyyəti haqqında məlumat yoxdur.
3. Adi uzunqanadlı – keçmiş SSRİ faunasında uzunqanadlılar cinsinin yeganə növüdür. İ.K.Raxmatulina görə bu növ Azıx mağarasında (Dağlıq Qarabağ) yaşadığı halda, Kilid mağarasında (Ordubad rayonu) qışlayırlar. Mövcud mağaraları nəzarət altına almaqla bunların bərpasına şərait yaratmaq olar.
4. Bəbir – bu növün ön Asiya bəbiri respublikamızda yayılmışdır. Ordubad rayonunun Kilid, Nəsirvaz, Parağaçay ərazilərində qayalıqlarda müşahidə edilmişdir. Qorunmasına ehtiyac var.
5. Zolaqlı kaftar – son zamanlar sayı tamamilə azalmışdır.
6. Zaqafqaziya qonur ayısı – son illərdə sayı xeyli azalmışdır. Ən çox Batabat meşəsində, Xurs, Nəsirvaz meşələrində rast gəlinir. Son onilliklərdə meşələrə antropogen təsirlər qonur ayının arealını məhdudlaşdırmışdır.
7. Zaqafqaziya dağ qoyunu (muflon) – orta dağlıq zonada başlayaraq 3900 m yüksəkliyə qədər yayılıb. Ən çox alp və subalp çəmənliklərində olur. "Qırmızı kitab"a daxil edilmişdir.

Naxçıvan MR-da nadir heyvan növlərinin genefondunun bərpa edilməsi tədbirləri:

1. Arealları bir-birinin üzərinə düşən simpatik növlərin yayıldığı 40 min hektar ərazini əhatə edən Ordubad yasaqlığında 21 növ və yarımnöv: cənub nalburunu, mexeli nalburunu, trəntaz, safsaz, bəbir, çöl pişiyi, manul pişiyi, Xəzər uları, bərqut, şahin, aralıq dənizi tısbağası, qarabaş rinxokalamus, Radde gürzəsi, ox ilanı, Suriya sarımsaq iyli qurbağası, qızılxallı balıq mühafizə olunur.
2. Batabat ərazisi təbii park, qoruq elan edilmişdir.
3. Məhv olmaq təhlükəsi qarşısında olan növlərin xüsusi rezervatorlarda çoxalması və təbiətə buraxılması tədbirləri həyata keçirilməlidir. Muflon

və bezoar keçilərinin hibridlərinin yaradılması (yerli cinslərlə) potensial növlərin yaranmasına səbəb ola bilər.

4. Əhali arasında təbiəti mühafizə işlərinə dair təbliğatın aparılması, ekoloji mədəniyyətin yüksəldilməsi əhəmiyyətli olar.

Nadir və məhv olmaq təhlükəsi altında olan növlərin sayı

Siniflər	Növlərin cəmi	Kiçik ərazidə yayılan	Geniş ərazidə yayılan	Cəmi
1. Balıqlar	29	1		1
2. Amfibilər	6		1	1
3. Sürünənlər	38	2	4	6
4. Quşlar	217	10	5	15
5. Məməlilər	61	9	7	16
Cəmi	351	22	17	39

Aydın olmuşdur ki, Naxçıvan MR-sı ərazisində yayılan 351 növ və yarım növ onurğalı heyvandan 39 növ və ya yarım növü nadir, yaxud məhv olmaq təhlükəsi qarşısındadır. Həmin növlərdən 22-si geniş areala, 17 növü isə çox kiçik sahələrdə müşahidə edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov Y.M. Naxçıvan MR ərazisində gürzə (Viperide) ilanlarının yayılması və bioekoloji xüsusiyyətləri. ADPU xəbərlər, Bakı, 2008, №1, s.60-63;
2. Məmmədov Y.M. Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində nadir və azsaylı ilan növlərinin müasir vəziyyəti. Pedaqoji Universitet xəbərləri. Bakı, ADPU, 2012, №4, s.39-41;
3. Məmmədov Y.M. Naxçıvan MR-da ov quşlarının müasir vəziyyəti və mühafizəsi. MR-nın təbii ehtiyatları və onlardan səmərəli istifadə yolları (Beynəlxalq simpozium) Naxçıvan 2001, s.114-115;
4. Səfərov Y.B., Mehdiyev A.M., Talibov T.H. Naxçıvan MSSR-da heyvanlar aləminin mühfizəsi. "Azərbaycan təbiəti" jurnal, №5, 1983, s.78-81;
5. Talibov T.H., Novruzov H.M. Naxçıvan MSSR-in məhv olmaq təhlükəsi qarşısında olan amfibi növü. Respublika elmi konfransı. Naxçıvan 1988, №2, s.64-67.

Redaksiyaya daxil olub 07.04.2021